Žít v knihovně, jež znamená svět[1]

Zahajovací přednáška na Collège de France, čtvrtek 23. ledna 2020

William Marx

OPEN ACCESS

José-Maria de Heredia
Les Conquérants

Comme un vol de gerfauts hors du charnier natal,
Fatigués de porter leurs misères hautaines,
De Palos de Moguer, routiers et capitaines
Partaient, ivres d'un rêve héroïque et brutal.

Ils allaient conquérir le fabuleux métal
Que Cipango mûrit dans ses mines lointaines,
Et les vents alizés inclinaient leurs antennes
Aux bords mystérieux du monde occidental.

Chaque soir, espérant des lendemains épiques,
L'azur phosphorescent de la mer des Tropiques
Enchantait leur sommeil d'un mirage doré ;

Ou penchés à l'avant des blanches caravelles,
Ils regardaient monter en un ciel ignoré
Du fond de l'Océan des étoiles nouvelles.[2]

José-Maria de Heredia
Dobyvatelé

Jako když vyletí ze skalní výšiny
sokoli, chtějíce dát sbohem pyšné bídě,
tak oni z Palosu zamířili své přídě
za opojnými sny lapky a hrdiny.

1 Marx, Willam. *Vivre dans la bibliothèque du monde: Leçon inaugurale prononcée au Collège de France le jeudi 23 janvier 2020*. Dostupné z https://books.openedition.org/cdf/10167.

2 Heredia, José-Maria de. „Les Conquérants" (1869). In týž. *Les Trophées*. Paris: Lemerre, 1893, s. 111.

OPEN ACCESS

Šli dobýt báječné kovy a horniny,
jež v dolech Cipanga tak dlouhé věky zrály,
a mírné pasáty jim plachty nadouvaly,
k tajemným hranicím západní pevniny.

Navečer dumali o dobrodružném ránu
a blýskot azuru nového oceánu
jim do snů přiváděl zlatavé přeludy.

A vždy když postáli nad bokem karavely,
stoupala z mořských vln, kde pluly obludy,
záhadná souhvězdí, jež dosud neviděli.[3]

Vážené dámy, vážení pánové, vzácní hosté,
vážený pane předsedo správní rady,
vážené kolegyně, vážení kolegové,
vážené posluchačky, vážení posluchači,

dlouho mi nedocházelo, proč se věnovat studiu literatury. Jako gymnazista jsem netušil, k čemu míří tajnosnubné, avšak zároveň zcela prostoduché úlohy pánů Lagarda a Micharda, jimiž nás častují ve své slavné středoškolské učebnici. „Jaké jsou hlavní rysy racinovské vášně podle veršů 61 až 76?", „Jak se v tomto sonetu projevuje Baudelairovo mistrovství?" atd.[4] Nechápal jsem, jakými vodítky se má řídit detailní rozbor úryvku („commentaire") nebo psaní akademického eseje („dissertation"). Nebylo mi zkrátka jasné, k čemu jsou všechny ty rozbory literárních textů dobré.

Tento pocit nejistoty mě provázel až do absolvování závěrečných učitelských zkoušek a podařilo se mi ho zbavit až díky rozhodnutí, že právě toto tázání se stane samým základem mé práce. K vnitřnímu klidu jsem dospěl, až když jsem neskromně a pošetile došel k závěru, že moje potýkání s literaturou není možná nic jiného než obecný problém literatury vůbec. A stojím-li dnes zde před vámi, vděčím za to možná právě okolnosti, že jsem v sobě nalezl odvahu promýšlet tyto otázky až na dřeň.

Ve skutečnosti má vlastní rozpolcenost jen odrážela rozpolcenost literárního bádání, jež zkoumáním, jak se lidská mysl projevuje v jazykové, symbolické, imaginativní i společenské rovině, usiluje jednak o to, aby významně přispělo k obohacení našeho poznání, na straně druhé však uspokojuje také potřeby estetické, poněvadž se váže na vkus a požitek. Nejdůležitějším hnacím motorem literárního bádání je láska k literatuře. Výzkum rakoviny nebo zvěrstev druhé světové války vychází z jiných po-

3 Heredia, José-Maria de. „Dobyvatelé". Přel. Jiří Pelán. In Lagarde, André — Michard, Laurent. *Francouzská literatura 19. století*. Přel. Jiří Našinec, Jiří Pelán, Aleš Pohorský a kol. Praha: Garamond, 2008, s. 422.

4 Lagarde, André — Michard, Laurent. *XVIIe siècle: Les grands auteurs français du programme: Anthologie et histoire littéraire*. Paris: Bordas, 1985, s. 295 („L'Aveu de Phèdre"); s. 431, („Correspondances").

OPEN ACCESS

hnutek a tato jedinečná motivace je dostatečným důvodem, abychom oblast literární vědy a dalších uměnovědných oborů odlišili od ostatních odvětví.

Avšak ony dva základní cíle bádání o literatuře, první řádu epistemologického a druhý řádu estetického, nejdou nutně ruku v ruce. Jak například skloubit pokušení věnovat se jen těm nejlepším a nejpozoruhodnějším dílům a vzdát jim hold s úkolem co nejpřesněji, nestranně a za využití vhodných nástrojů postihnout skutečnost? Literární badatel mého ražení neustále čelí tomuto bytostnému pnutí mezi částí a celkem, je rozpolcen mezi prožitkem literární či estetické zkušenosti, tak jak se v dějinách postupně utvářel, a objektivací této zkušenosti, osciluje mezi vábením a přísným chirurgickým řezem.

Vážení kolegové, v pedagogicko-badatelské práci, již jste mi na Katedře srovnávacích literatur tak velkoryse svěřili, se pokusím překonat daná omezení a ukázat, že s původním rozporem se lze vypořádat tak, aby ideály objektivity, univerzality a co nejširšího záběru, které by měly být měřítkem každému literárnímu vědci, prospěly samotnému estetickému prožitku.

A jelikož k výuce literatury patří, že se nás zmocňuje úžas a že podléháme okouzlení, nezdálo se mi nevhodné uvést tuto přednášku básní, jejíž formální dokonalost sama o sobě skýtá dobrý důvod, aby zde zazněla jako pocta právě oné literatuře, na jejíž prestiž budeme muset dočasně rezignovat.

Mám však ještě jiný důvod: brilantní sonet, který jsem vám přečetl, jedna z nejslavnějších básní napsaných v našem jazyce, jež je citována na předním místě ve všech výborech a učebnicích, stručně řečeno tento pomník francouzského básnictví, je dílem někoho, koho nelze označit jinak než jako *cizince*. José-Maria de Heredia, rodák z Kuby, byl totiž ve svých 27 letech, kdy napsal „Dobyvatele", příslušníkem španělského impéria, třebaže jeho matka pocházela z Francie. Mohl psát španělské verše a jistě by v nich vynikal, podobně jako jeho bratranec a jmenovec José María Heredia, který se stal předním latinskoamerickým romantickým básníkem. Ale náš Heredia, ano ten náš, se dostal do Francie ve svých devíti letech a francouzským básníkem byl dávno před tím, než získal francouzské občanství. Cizince tedy potkáváme tam, kde bychom ho nečekali: ve zlatém fondu našeho písemnictví.

Zmínku o nemilosrdných dobyvatelích, kteří se ocitli takřka na dohled od Karibských ostrovů a Kuby, je možno číst jako neokázalou poctu Herediovým předkům, kteří se přeplavili přes Atlantik. Nabízí nám však ještě jiný, převrácený a tajemnější obraz. Jaký? Obraz básníka, který sám a v pokojnějších časech podnikl tutéž cestu, ale zrcadlově opačným směrem, ze západu na východ, a přistál u evropských břehů, kde se usadil a kde se nakonec zasloužil o to, že se na obzoru francouzského básnictví rozzářily nové hvězdy a že se tu rozžehla nová souhvězdí.

Za výpravou, o níž báseň promlouvá, se tak skrývá perspektiva intimnější povahy, která vede od světských statků, po nichž dobyvatelé dychtivě prahnou, k nečekanému objevu jiného pokladu, který nic nestojí a není vůbec hmatatelný. Zjevuje se tu totiž tajemná krása neznámého nebe, hvězdy, o nichž dobyvatelé neměli ani potuchy, cosi nového v báni nebeské, o níž panovalo přesvědčení, že je věčná a že se sobě samé jednou provždy podobá. Jinými slovy by se dalo říci, že se uprostřed surového světa, jemuž vládnou hmotné statky, náhle rodí hodnoty zásadně jiné: vyvstává před námi estetická sféra, zableskne se tu čirá krása, o niž Heredia usiluje v duchu parnasistní poetiky coby transcendenci, jež člověku odemyká jiný možný úděl: literaturu.

OPEN ACCESS

Práci na této katedře bych rád započal právě ve znamení („signum" znamená latinsky „souhvězdí") příznivých hvězd: ve znamení, že vítám cizince, že ve stejném shledávám jiné a v jiném stejné, ve znamení, že zahlédnu neznámé nebeské končiny, ve znamení, že naleznu bájné poklady, ve znamení ošidného, ale zrovna tak opojného setkání mezi vzdálenými civilizacemi a také ve znamení víry, že chybovat může přinést plody podobně, jak se to přihodilo oněm dobyvatelům, kteří se v 15. století domnívali, že doplují do Japonska, a zatím objevili Ameriku. I my budeme muset zvednout kotvu, napnout plachty, opustit tajemné břehy našich literatur, vytrhnout se ze zažitých zvyklostí a vydat se vstříc cizím literaturám, jiným a odlehlým textům, a to i za cenu, že se jako Kryštof Kolumbus zmýlíme a nalezneme jiné poklady než ty, jež jsme hledali. Platíme tak daň za to, že se pouštíme do skutečně neznámých končin.

*

Dámy a pánové, jít v ústrety neznámému a cizímu bylo vždy poslání srovnávací literatury. Jako univerzitní disciplína se rozvíjela v linii rozličných „srovnávaných" („comparées") věd, které se zrodily na přelomu 18. a 19. století (navzdory tomu, že Littré ve svém slovníku navrhoval, aby se nazývaly, jako v angličtině, „komparativní", „comparatives"): srovnávací anatomie, srovnávací gramatika, srovnávací fyziologie, srovnávací embryologie, srovnávací dějiny, srovnávací geografie, srovnávací právo atd. Srovnávací literatuře připadl úkol zprostředkovat lidem poznání cizích literatur a dělo se tak ve snaze doplnit znalosti o národní literatuře, která se v té době konečně ustavila jako specifický předmět výuky. V roce 1816 vyšla kniha *Cours de littérature comparée* (Kurz srovnávací literatury), určená studentům základních a středních škol, a pojem srovnávací literatura se postupně vžil i na vysokoškolské půdě, třebaže ve Francii byly první katedry nesoucí toto pojmenování založeny oficiálně až na konci 19. století, předtím se jim říkalo jen katedry cizí(ch) literatur(y). Nutno podotknout, že Francii v tomto směru jiné státy předběhly.

Ovšem zatímco se výuka srovnávací literatury šířila v Evropě i v Americe, postoj Collège de France byl zdrženlivější. Za poslední dvě staletí na Collège sice vzniklo několik kateder zahraničních literatur a srovnávací metoda se uplatnila v mnoha disciplínách, ale v oblasti literatury se čistě komparatistickému ideálu stavěly do cesty překážky geografického i jazykového typu.

Tak například Jean-Jacques Ampère, který měl zprvu v úmyslu věnovat se „srovnávací literatuře veškerého básnictví", jen pár let poté, v roce 1833, stanul v čele o poznání tradičnější Katedry francouzské literatury. Philarète Chasles, který předtím vedl v Královském atheneu kurz o srovnávací zahraniční literatuře, byl roku 1841 zvolen na místo vedoucího Katedry germánských jazyků a literatur a v téže době se vedení Katedry jihoevropských jazyků a literatur ujal Edgar Quinet. Pojmenování obou těchto kateder tak odráželo rozdělení Evropy na dvě části, v duchu postojů, které hlásala Madame de Staël. Během druhého císařství využil Chasles Quinetova exilu a kontinent opět sjednotil: ze stupínku své katedry, která byla dočasně přejmenována na Katedru cizích jazyků a literatur moderní Evropy, přednášel několik let za sebou „srovnávací dějiny severoevropských a jihoevropských literatur". Quinetův návrat z exilu pak vedl k tomu, že se jednotlivé evropské literatury vyučovaly opět odděleně podle příslušných jazykových oblastí.

OPEN ACCESS

Explicitně a úředně zmínka o *srovnávání* pro oblast literatury na Collège pronikla až v roce 1925, kdy byl do čela Katedry dějin jihoevropských a latinskoamerických srovnávacích literatur zvolen Paul Hazard: v názvu pracoviště, převzatém od Ampère,[5] poněkud nešťastně splynuly dvě perspektivy, poněvadž chápeme-li jasně, co je myšleno dějinami literatur na jedné straně či srovnáváním literatur na straně druhé, formulace „dějiny srovnávacích literatur" by podle všeho měla naznačovat, že se katedra bude zabývat výlučně dějinami srovnávání literatur, ale v tom její úkol rozhodně nespočíval. Lépe by jistě vyznělo, kdyby se uvažovalo o „srovnávacích dějinách literatur", ale tak by se vytratilo cenné spojení *srovnávací literatury*. Je nasnadě, že zahrnutím pojmu *dějiny* název pracoviště jasněji poukazoval k náplni oboru, jehož podstatu pouhý koncept srovnávání nejspíš poněkud zastíral.

Marcel Bataillon, nástupce Paula Hazarda, koneckonců zmínku o komparaci z pojmenování své katedry (Katedra jazyků a literatur Pyrenejského poloostrova a Latinské Ameriky) zcela odstranil. Což ovšem nebránilo tomu, aby se stal prvním předsedou Národní francouzské společnosti pro srovnávací literaturu (dnes Francouzská společnost pro obecnou a srovnávací literaturu) a následně i předsedou Mezinárodní asociace pro srovnávací literaturu. Yves Bonnefoy v roce 1981 svou katedru nazval „Srovnávací studia básnické funkce" a mínil tím dvojí rovinu práce: komparaci anglické a francouzské poezie a komparaci básnictví s výtvarným uměním. Co se týče Katedry románských jazyků a literatur, založené pro Haralda Weinricha v roce 1992, její výzkum je prodchnut skutečným komparatismem v duchu tradice německé romanistiky a v práci této katedry, již vede Carlo Ossola, toto směřování přetrvává dodnes.

Doufám, že Katedra srovnávacích literatur, jejíž geografické, jazykové či kulturní zaměření nespecifikují žádné přívlastky, do budoucna oživí zájem o tuto disciplínu, která se ve světě chápe spíše jako doplňkový obor a která je i ve Francii v literárním bádání stále ještě zastoupena poměrně menšinově a okrajově.

Vážení kolegové, těžko hledám slova pro svůj vděk. Obracím se především k Antoinu Compagnonovi, který iniciativně přišel s návrhem založit tuto katedru a také tento záměr zdárně uskutečnil. Děkuji také Carlu Ossolovi, který mi byl od začátku nepostradatelným pomocníkem. Slova díků patří i Vinciane Pirenne-Delforgeové za její nedocenitelné rady. Mezi mnohými dalšími bych nerad zapomněl na svého učitele Pierra Brunela, který tento projekt podpořil v Akademii etických a politických věd. Dluh za toto vyznamenání, jímž jsem tak mimořádně poctěn, by mě však tížil takřka neúnosně, kdybych v něm nezahlédl symbol, který dalece přesahuje mou osobu. Tkví totiž v samém smyslu literárního bádání. A nyní tedy nadešla chvíle, abych vám představil, jak je pojímám.

*

Dámy a pánové, shrnout povšechně institucionální dějiny srovnávací literatury je jedna věc, ale ukázat, jaký je hluboký smysl takového zkoumání a jakým je vedeno úmyslem, je věc druhá. Když se řekne *francouzská*, *anglická* nebo *středověká literatura*, víme zhruba, co je tím myšleno. Co ale znamená *literatura srovnávací*? A s čím ji vůbec

5 Ampère, Jean-Jacques. *Littérature et voyages: Allemagne et Scandinavie*. Paris: Paulin, 1833, s. [V].

OPEN ACCESS

srovnáváme? Častěji, než bych se nadál, se mě na to s upřímnou zvědavostí ptají sousedé i rodina, a když jim odpovídám, snažím se postupně formulaci tříbit: srovnávací literatura se srovnává *sama se sebou*, tj. srovnávám jednu literaturu s jinými literaturami, srovnávám je *mezi sebou* atd. Absolutní užití adjektiva *srovnávací* bez dalšího doplnění otevírá jakési prázdno, jako by tu něco výrazně chybělo, a právě toto zásadní manko se komparatisté snaží zaplnit.

Je nabíledni, že komparace poskytuje možnost vybřednout z aporie každé neexperimentální vědy, která se zakládá na interpretaci, a jež tudíž nemůže reprodukovat pouhá fakta. Vzhledem k této okolnosti lze ovšem stěží verifikovat jakoukoliv hypotézu, a metoda srovnání zde proto nabízí jakýsi *Ersatz* reprodukovatelnosti: neopakujeme doslova jednu a touž zkušenost, ale postupujeme tak, že neustále obměňujeme její výchozí podmínky.

Nevýhoda této metody spočívá v tom, že nazírat na literaturu jako na uzavřený systém je takřka nemožné. Jak se proměňují jednotlivé parametry, když zkoumám nějaký konkrétní jev nejdřív ve Francii a pak v Německu? Mohu se pokusit o jejich přesný výčet, ale vím, že nikdy nebude úplný. Srovnávání je tedy nezbytné, ale samo o sobě nestačí. Neposkytuje uspokojivou odpověď na všechny otázky literárního bádání, tím spíše, že — jak ukázal Marcel Detienne — existují jevy, jež srovnávat zkrátka nelze.[6]

O těchto obtížích se debatuje dlouho a diskuse neutichají ani dnes. Už víc než půl století — tedy zhruba od slavné polemiky, která proti sobě v roce 1958 postavila v Chapel Hill přívržence srovnávací literatury francouzského střihu, kteří ctili pozitivistický model a rozebírali otázky vlivu a doložitelných vztahů, a zastánce amerického pojetí srovnávací literatury, jež tíhne více k teorii a obecným problémům — se naše disciplína zmítá v neustálé krizi, neboť obtížně hledá způsob, jak se vůbec vymezit. Na komparatistických kongresech mívá člověk dokonce občas pocit, jako by srovnávací literatura nedělala nic jiného, než že se zas a znovu zamýšlí nad tím, co je její podstatou, k čemu je, oč usiluje a jakou by se měla řídit metodou.

Namítnete, že ani já právě nedělám nic jiného. Ano, ale nutí mě k tomu okolnosti. A mám-li být zcela upřímný, musím dokonce přiznat, že mě po dlouhá léta půtky o vymezení a metodě srovnávací literatury přišly jako plané debaty o tom, byla-li dřív slepice, nebo vejce. Nespočívá nejúčinnější způsob, jak bránit srovnávací literaturu, v tom, že ji budu prostě dělat, než abych o ní jen přemýšlel? Pozastavit se, ohlédnout se, zjistit, kolik cesty jsme ušli, na to všechno bude dost času. Vždyť když Zénón popřel pohyb, Diogenés jeho tezi vyvrátil chůzí.

Dnes bych se chtěl po Diogenově vzoru zbavit veškerých zábran a prozradit, co si opravdu myslím. Vyjádřím se dost bez okolků a zcela jistě i trochu cynicky, ale v jistých ohledech podle mého soudu srovnávací literatura neexistuje. Nebo je podle mého hlediska jen pojmenováním studia literatury, které nezná žádných hranic, věnuje se zkrátka literatuře obecně, aniž je k tomu nutné cokoliv dodávat. A toto pojetí zahrnuje literaturu v celém jejím rozsahu, literaturu, která před námi, tak jako před Herediovými dobyvateli, otevírá možnost vydávat se zas a znovu vstříc dálavám.

Jsou-li různé ústavy srovnávací literatury nějak institucionálně prospěšné, pak v tom, že zaručují svobodu: svobodu zaobírat se celou literaturou, všemi literaturami,

6 Detienne, Marcel. *Comparer l'incomparable*. Paris: Seuil, 2000.

OPEN ACCESS

ať už úhrnem, nebo každou zvlášť, a také každou oblastí, jež s nimi úzce nebo vzdáleně souvisí, tedy uměním, náboženstvím, myšlením a čímkoliv, co vytváří kulturu a definuje společnost. A záleží jen na nás, co si s touto svobodou počneme.

Vzhledem k tomu, že srovnávací literatura je vlastně disciplína bez disciplíny, ve chvíli, kdy jsem pochopil, že je Collège de France nakloněn poskytnout mi takový prostor svobody, zatetelil jsem se nadšením. Drahnou dobu jsem si myslel, že kolegové historikové, filozofové a antropologové pochopí, jakému nebezpečí se tato vznešená budova vystaví tím, že se otevře natolik neovladatelné touze po poznání. Netuším, co je tehdy zaslepilo, ale když jsem se teď ocitl na druhé straně katedry, nemám už strach uvést věci na pravou míru.

Kdyby založení Katedry srovnávacích literatur mělo mít za následek, že se bádání petrifikuje, že se znehybní jeho předmět nebo že vývoj badatelských přístupů ustrne, zaplatili bychom za oficiální uznání oboru příliš draho — jeho naprostým vyčerpáním. Já v této příležitosti naopak zahlédám další pobídku k svobodomyslnosti, k níž nás navíc přizvává nejsvobodnější ze všech institucí.

Úkol je to závratný, zejména necháme-li se vést definicí srovnávací literatury, kterou formuloval v roce 1903 Benedetto Croce. Podle něho spočívá v perspektivě, jež obsáhne komplexní dějiny a propojí všechno se vším, dějiny literatury s politickými dějinami, dějinami umění, filozofie atd. V tomto smyslu italský filozof prohlásil, že „srovnávací dějiny literatury představují dějiny chápané v skutečném slova smyslu: dějiny, jež předkládají celistvé vysvětlení literárního díla s ohledem na veškeré jeho vazby, stanovují jeho místo v celku světových dějin (kam jinam bychom ho ostatně měli situovat?) a rozebírají je v souvislosti s tím, na co navazuje a co ohlašuje, v čemž se zakládá jeho hluboký smysl“.[7] Croce nastavil laťku hodně vysoko a postavil mě před skutečnost, že tohoto nedostupného ideálu, jenž spočívá v celistvém a organickém postižení kultury vycházejícím z Vika a Hegela, nikdy nedosáhnu. Jak se vyhnout selhání, stojíme-li před tak bezbřehým úkolem? A jak se přesto přese všecko nezpronevěřit jeho principům?

Ano, prvotním posláním komparatistiky musí být, že postihne literaturu v její celistvosti, tj. přenese se, jak jen možno a podle zákonitě omezených schopností každého badatele, přes všechny národní, kulturní a jazykové bariéry a zvolí co nejglobálnější pohled na literární otázky, aniž se nechá spoutat hranicemi nebo vymezeními, které jí více či méně vnucují intelektuální pohodlnost, osobní návyky či setrvačnost středoškolské a vysokoškolské výuky.

Jaké měřítko je příhodné zvolit, chceme-li uchopit jakýkoliv problém literárních dějin, například zrod romantismu, nebo vývoj konkrétního žánru, třeba románu či sonetu? Vystačíme si s Francií? Ukazuje se, že pro velké množství témat, která se týkají francouzské literatury, postačí měřítko evropské, zejména proto, že se Francie vztahuje k antickým modelům, vždy víceméně vzývaným, nově přehodnocovaným či zpochybňovaným, a také proto, že celý kontinent byl nepřetržitě protkán sítí kulturních styků.

7 „[…] la storia comparata della letteratura è la storia intesa nel suo vero senso, come spiegazione completa dell'opera letteraria, compresa in tutte le sue relazioni, collocata nell'insieme della storia universale (e dove altrimenti potrebbe collocarsi?), vista in quelle connessioni e preparazioni che sono la sua ragion d'essere.“ Croce, Benedetto. „La *letteratura comparata*“. *La Critica: Rivista di letteratura, storia e filosofia*, č. 1, 1903, s. 79.

OPEN ACCESS

O jakou Evropu pak ale půjde? Nejedna otázka literárního bádání nám velí, abychom se neomezovali na striktně zeměpisné hranice prostoru, který Paul Valéry označil za „nepatrný výběžek Asie".[8] Nabízí se tedy široká definice, jež by zastřešila literatury psané evropskými jazyky, ať už jsou jakéhokoli původu, například z obou Amerik. Ale proč se zastavit právě tam? Již od starověku se pěstovaly styky mezi středozemskou a euroasijskou civilizací, které propojily evropské kultury s Afrikou a Asií, a tyto styky nadále procházely složitým vývojem, zpočátku zejména vlivem kolonizace, a následně i dekolonizace. Žádná literatura není ostrov. Jak to již v roce 1857 ve své oxfordské zahajovací přednášce formuloval Matthew Arnold: „Žádné události, žádné literatuře, takové či onaké, nelze uspokojivě porozumět, aniž ji usouvztažníme s ostatními událostmi, s ostatními literaturami."[9] Přísně vzato by se mělo obhajovat spíše dílčí bádání o národních literaturách, a nikoliv literatura srovnávací, jejíž obsáhlost navíc koresponduje s tím, jak se běžně čte: průměrný čtenář jen málokdy vnímá původ knih, jejž navíc zatemňuje překlad.

Srovnávací literatura se tedy zaobírá literaturou v celé její šíři. Ale jak přesně tuto šíři vymezit? Jednotlivé definice našeho oboru obvykle vycházejí z předpokladu, že literatury existují, že známe jejich hranice, že představují něco daného. Srovnávací literaturu ale od jejího založení v 19. století provází nemalý hendikep, který ji tíží bezmála coby dědičný hřích, totiž že chápe jako absolutno něco, co je ve skutečnosti jen historický a kulturní konstrukt. Bylo by krajně zjednodušující „prostě" připustit, jako kdysi Étiemble, že „celek národních literatur tvoří *literaturu obecně*",[10] poněvadž už jen stanovit takový celek je svízelné a situaci neulehčuje ani fakt, že v každé zemi nebo národě existují různé „literatury". Toto úskalí se netýká prvotně hranic v zeměpisném slova smyslu, ale jde hlavně o problém definiční: co rozumět slovem *literatura* a jaké texty do ní zahrnout?

Hegel si v roce 1816 v Heidelbergu kladl srovnatelnou otázku. V úvodu *Přednášek o dějinách filozofie* poznamenává: „jak je možno začít zabývat se předmětem, jehož jméno je sice běžné, ale o němž dosud nevíme, co jest. Kdybychom takto postupovali v dějinách filozofie, neměli bychom jiného vodítka než vyhledat a chopit se toho, čemu bylo někde a někdy dáno jméno filozofie."[11] Pokud se dále Hegel od tohoto nominalistického přístupu shromažďujícího a vyhodnocujícího jednotlivá užití pojmu filozofie odchyluje a raději se opírá o sám koncept filozofie, činí tak možná proto,

8 Valéry, Paul. „La Crise de l'esprit" (1919). In týž. *Œuvres*, sv. I. Ed. Jean Hytier. Paris: Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 1957, s. 995.

9 „No single event, no single literature is adequately comprehended except in its relation to other events, to other literatures." Arnold, Matthew. „On the Modern Element in Literature" (1857). In týž. *Selected Prose*. Ed. Peter J. Keating. London: Penguin, 1987, s. 59.

10 Étiemble, René. *Essais de littérature (vraiment) générale*. Paris: Gallimard, 1975, s. 18.

11 „[…] wie soll man einen Gegenstand abzuhandeln anfangen, dessen Name wohl geläufig ist, von dem man aber noch nicht weiß, was er ist. Man hätte bei solchen Verfahren mit der Geschichte der Philosophie keinen andern Leitfaden, als dasjenige aufzusuchen und aufzunehmen, dem irgendwo und irgendje der Name Philosophie gegeben worden ist." Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*. Ed. Karl Ludwig Michelet. Berlin: Duncker & Humblot, 1833, sv. I, s. 9. Česky jako *Úvod k dějinám filosofie*. Přel. Karel Slavík. Praha: Rovnost, 1952, s. 16.

OPEN ACCESS

že filozofie tíhne ke konceptům a přirozeně vybízí ke konceptualizacím, jež utvářejí v podstatě její emický přístup. Rozličné literární praxe se však na rozdíl od filozofických cvičení rozprostírají v mnohem větším časovém úseku i prostoru a vykazují také mnohem menší míru europocentrismu. Zahrnout je pod jeden jediný, a přitom dostatečně opodstatněný koncept se tedy zdá být o poznání náročnější úkol.

Číst veškerou literaturu by totiž předpokládalo, že předem víme, jak ji vůbec vymezit. Je snad literatura něco, co nám pod tímto pojmenováním zprostředkovala výuka nebo tradice? Hned se vynoří námitka, že toto pojmenování označovalo v průběhu času skutečnost proměnlivého rozsahu, skutečnost, která onu jednotu, již má pro nás dnes, nezřídka postrádala. Spadá do literatury vše, co bylo vydáno? Ani toto kritérium nám nevytrhne trn z paty, poněvadž akt zveřejnění, jak se ustálil v moderním slova smyslu, je poměrně nový úkaz.

A co si počít s texty, které vydavatel odmítl? Když jednoho dne Jean Paulhan napůl vážně a s ironií sobě vlastní vyzval Gastona Gallimarda, aby vydal všechny texty, které za jeden rok nakladatelství v ulici Sébastien-Bottin odmítlo, přišel tak sice s revolučně kritickým, nicméně ne dost radikálním návrhem.[12] Rozumí se, že Gallimard z komerčních a praktických důvodů Paulhanovu myšlenku zavrhl, ale svůj postoj mohl stejně tak dobře podložit i hlediskem vědeckým, poněvadž celek, po němž Paulhan volal, vykazoval povážlivé trhliny: jeho návrh otázku neřešil, jen přesunul její těžiště. Jak zacházet s texty, které vznikly pro soukromé účely a nebyly určeny k zveřejnění? Jaká role by připadla tisku? A co si počít s orálně sdílenou produkcí?

Obecně lze říci, že o literatuře bádáme tak, že ji vždy nějakým způsobem vydělujeme: literaturu vyčleňujeme z celkového společenského dění, přičemž se ze všech textů zaměřujeme na ty, jež označujeme pojmem *literatura*, a v jejím rámci se naše zorné pole dále zužuje tak, že věnujeme pozornost jen *jedné určité* literatuře. Dějiny literatury tedy opíráme o děravé a vesměs libovolné seznamy děl a autorů, jejichž mezerovitost a neúplnost vyvolávají závrať. Tímto způsobem ustavujeme rozličné kánony, které se proměňují v závislosti na stanovených oblastech, prostředích, společenských třídách či epochách, a zacházíme s nimi podle okolností neméně rozmanitě. Většinou se nám ale nenaskýtá nic, co by zaručovalo jejich skutečnou reprezentativnost, ovšem my jim ji rádi přisuzujeme, abychom zaštítili neúnosně pohodlná zobecnění.

Má-li být srovnávací literatura k užitku, měla by nabídnout úplné přehodnocení kánonů a korpusů, na nichž se zakládají naše dnešní poznatky o literatuře. Neznamená to však, že by se měla obrátit zády k minulosti, je naopak žádoucí vypátrat, jak se tato minulost utváří, ať už jde o minulost nedávnou a naši, či o vzdálenější epochy, které se vážou k jiným obdobím a místům. Tento přístup umožní, že si ujasníme bohatou vnitřní členitost celku, jejž nazýváme *literaturou*. Bádání o kánonech tak musí přerůst v kritické přehodnocení celé disciplíny včetně literární historiografie, zejména pokud dějiny literatury nedostatečně reflektují všemožné rastry, které se na literaturu postupně navršily a podmínily skladbu korpusů.

Jakýkoli diskurz o literatuře, jakákoli literární praxe, čtenářská i autorská, předpokládá určitou vizi literárních jevů, jež se projevuje více či méně zřetelně, ať už je

12 Paulhan, Jean. „Les Contes de Noël Devaulx" (1945). In týž. *Œuvres complètes*, sv. IV. Ed. Bernard Baillaud. Paris: Gallimard, 2018, s. 215.

OPEN ACCESS

uvědomělá, či nikoliv, avšak tato vize, jež zůstává většinou zcela implicitní a nevyřčená, se dá postihnout pomocí konceptů, jejichž teoretické podloží je naopak explicitní. Podobně jako Molièrův pan Jordán, který se vyjadřuje prózou, aniž to tuší, provozují teorii volky nevolky všichni čtenáři včetně těch, kteří jí ani za mák nerozumějí; a ani badatelé, kteří se vůči teorii staví nanejvýš nepřátelsky, nejsou ve skutečnosti menšími teoretiky než jejich protivníci: Raymond Picard navzdory svému přesvědčení neteoretizoval o nic méně než Roland Barthes.

Ale i tato převážně neuvědomělá teorie má svou historii a má ji stejně jako teorie teoretiků: i v jedné jediné kultuře se pohledy na literaturu během staletí proměňují. A kdybychom obsáhli i další civilizační prostory, ty blízké i ty vzdálenější, předestřeli bychom ještě mnohem komplexnější pohled. Rozličná pojmenování předmětu, jejž dnes označujeme slovem *literatura*, jsou sama o sobě výmluvná a svědčí o velké proměnlivosti: poezie, beletrie („belles-lettres"), *humanities* atd. *Epos o Gilgamešovi* nebo Wielandova báseň nutně neodpovídají tomu, co dnešní čtenáři od poezie očekávají, a nejinak je tomu i v případě Aischylovy trilogie, jež se vymyká relativně pevně vymezenému rámci současného divadla: neproměnily se toliko formy básnictví a divadla, proměnily se i jejich definice a funkce.

Srovnávací literatura nespočívá jen na srovnávání odlišných literatur a kultur, poněvadž tato odlišnost je ve skutečnosti při bližším pohledu vlastní všem literaturám a kulturám, jimž běžně věnujeme pozornost. Můžeme a měli bychom se proto oprostit od zkostnatělých komparatistických paradigmat, jež byla našemu oboru někdy vytýkána, jelikož ulpívají na předem daných vzorcích, třeba národnostně podmíněných: vezměme například Francii *versus* Německo, které až příliš snadno sdružujeme do opoziční dvojice. Z těchto stereotypů se můžeme, ba musíme vymanit berouce v potaz různé koncepce literatury v rámci jediného celku, a to jak v synchronní, tak v diachronní ose, od starověku až po současnost.

Právě proto jsem tak trochu proti Étiemblovi trval na tom, aby v názvu této katedry figuroval plurál a aby se zde pěstovalo nikoli bádání o jedné literatuře, ale o srovnávacích literaturách. Na každý pád se sluší uvést postulát diverzity, a to diverzity nikoliv pouze jazykové, ale také kulturní a antropologické — jinak bychom nabízeli jen nemístně zjednodušenou a omezující definici srovnávací literatury. V tomto ohledu by bylo ku prospěchu, kdyby se zkoumání moderních literatur inspirovalo otázkami a metodami, které vypracovalo bádání o starověku, ve šlépějích takových osobností jako Jean-Pierre Vernant nebo Florence Dupontová. Budiž mi dovoleno poznamenat, že za svou vnímavost k antropologickým aspektům literatury vděčím v mnohém své průpravě o starověku a rovným dílem pobytu v Cipangu, chci říci v Japonsku: zhlédnout divadelní představení nó či přihlížet rituálnímu tanci v šintoistické svatyni poznamená úplně každého.

Na této Katedře srovnávacích literatur, v jejímž názvu se vyskytuje množné číslo a již neomezuje ani žádné časové nebo místní určení, se budeme zaobírat jen jednou problematikou, a to problematikou literatury, její povahy, jejích součástí, její funkce a její historické a kulturní rozmanitosti. Na literaturu budeme nahlížet rezolutně zvenčí, mimo zajeté koleje, a každý výrok o literatuře uvedeme do souvislosti s dějinami jednotlivých teoretických náhledů, které budeme pojímat jako dějiny koncepcí a představ o literatuře. Naše pojetí bude tedy vposled literárněhistorické, respektive zaměří se na jevy, jež se postupně nebo současně vyskytují uvnitř jednoho nebo ně-

OPEN ACCESS

kolika odlišných společenských kontextů a jež zpětně, silou zvyku či z jisté výrazové pohodlnosti, zastřešujeme současným označením *literatura*.

Je v našich silách a můžeme si vůbec osobovat právo na to, abychom se pustili do tak smělých panoramat? Když v roce 1925 filozof Édouard Le Roy posuzoval kandidaturu Paula Hazarda na Collège de France, nezdráhal se varovat své kolegy před „ošidnou jednoduchostí, k níž vedou uspěchané generalizace, známé to pokušení všech nově se zrodivších disciplín. Na velké syntézy je ještě brzy, zatím se zdá, že je potřeba jít spíše do hloubky."[13] Těmito výhradami chtěl Le Roy zamezit hlavně kandidatuře Paula Van Tieghema, který tehdy předložil mnohem širší a světovější vizi než jeho soupeř.

Le Royova opatrnická výtka nás však provází od nepaměti, a kdyby se jí měl řídit Erich Auerbach, nikdy by nesepsal *Mimesis*; totéž platí o Ernstu Robertu Curtiovi a jeho knize *Evropská literatura a latinský středověk*. Pro lidi, jako je Le Roy, čas velkých syntéz ještě nenastal a zřejmě ani nenastane. Jako by nás naopak odrazoval: na něco takového byste měli zapomenout. Syntéza, pohled z výše a do široka, je však nezbytný myšlenkový krok, který se sám o sobě včleňuje do dějin a prochází vývojem. Jistěže je syntéza zprvu zákonitě neúplná, či dokonce pochybená, ale jakmile se k ní odhodláme, poskytuje živnou půdu pro další reflexi, která prvotní poznání jednoho dne překoná. Předmět bádání tu prostě je, proč jej tedy zamlčovat jako zatvrzelý jansenista? Člověk si musí takříkajíc ušpinit ruce a počítat s tím, že to třeba hned napoprvé úplně nevyjde. Jednoho dne se objeví nástupce, který na prvotní nárys naváže a zdokonalí jej, a o to přece jde!

Nabídnout takový pohled na literaturu a vytvořit dějiny kánonů neznamená jen vyprávět nějaký příběh či přispět k rozvoji vědeckého poznání, pozměňuje se tak i naše chápání literárních děl. Když čteme Prousta a vsazujeme ho do souvislosti s *Kněžnou de Clèves* nebo s *Mužem bez vlastností*, nečteme ve skutečnosti jedno a též dílo. V prvním případě vystoupí na povrch velká tradice francouzského morálního/charakterového a psychologického románu, v druhém naopak modernistická dekonstrukce románu evropského. Literární dílo samo o sobě existuje jen stěží, vždy je vnímáme na více či méně jasném pozadí jiných děl a textů, díky nimž jsme s to ohraničit jeho smysl, a celá tato síť také ovlivňuje naše porozumění. Každý kánon vytváří řadu, jež uzavírá dílo do určitého systému významového dění. T. S. Eliot se domníval, že jednotlivé texty vytvářejí v naší mysli jakýsi „ideální řád", kde má každý z nich své místo, ale jejž zároveň každé nové dílo přetváří.[14] Vzpomeňme si na detektivku Agathy Christie *Vraždy podle abecedy*, v níž vrah spáchá několik vražd, aby zastřel skutečný motiv jediného zločinu, o nějž mu jde, a činí tak jen proto, aby detektiva zmátl a svedl ho k mylným závěrům. A podobně každá řada textů utváří určitý smysl. Pro literaturu na rozdíl od zločinu však platí, že se žádné dílo z této sítě nevyděluje a nelze je číst izolovaně. Když čteme, vždy zároveň srovnáváme, ať už vědomě, či bezděky.

13 Le Roy, Édouard. *Rapport en faveur d'une chaire d'Histoire comparée des littératures de l'Europe méridionale et de l'Amérique latine* (1925). Archiv Collège de France, signatura 2 AP 13, s. 20.

14 Eliot, Thomas Stearns. „Tradition and the Individual Talent" (1919). In týž. *Selected Essays*. London: Faber and Faber, 1951, s. 15. Česky jako „Tradice a individuální talent". In týž. *O básnictví a básnících*. Přel. Martin Hilský. Praha: Odeon, 1991, s. 11.

OPEN ACCESS

Tak mocná tvůrčí a hermeneutická síla srovnávání mě však ponouká k tomu, abych pracoval nejen jako historik, ale také jako umělec: záleží mi osobně na tom, jak jsou díla čtena dnes a jak je budeme číst v budoucnu. V tomto bodě se nachází jablko sváru a křehkost mého nynějšího postavení: třebaže moje práce cílí k tomu, abych svůj čtenářský postoj ukotvil v dějinách, nemůžu se z něj vymanit. Ačkoliv jsem si plně vědom toho, že se má koncepce literatury vztahuje k dnešku a že je historicky jedinečná — a nejde ostatně tolik o můj vlastní pohled jako o pohled doby a kultury, jíž jsem součástí —, nemohu jinak než zůstat sám sebou a jako dosud budu i nadále číst texty a zároveň sdílet své literární záliby. Toto ironické rozpolcení mezi odstupem historika a potřebou estetického zakoušení je však podle mého názoru plodné: utváří smysl, podněcuje imaginaci a bezesporu také vědecké poznání.

Dovolte mi, abych uvedl jeden příklad ze svého bádání. Když jsem zkoumal, proč novověk nerozumí řecké tragédii, podařilo se mi ukázat, že řecké tragédie představují daleko rozmanitější korpus, než jsme se obecně domnívali, a tedy že volba třiceti dvou tragédií, zprostředkovaná dlouhou tradicí, pramení z ideologického a estetického pomýlení. Naše představa o tragédii tak byla neprávem ochuzena o všechna dramata — a bylo jich více, než by se mohlo zdát —, která končila dobře, tedy o tragédie se šťastným koncem.[15] Revize našeho chápání řeckých tragédií nemá za důsledek jen to, že je čteme či inscenujeme jinak, proměnou prochází i naše představa o tragičnu existence. I drobný posun v jinak ustáleném kánonu tak může pozměnit, jakým způsobem se vztahujeme ke světu kolem sebe, a dokonce se ukazuje, že literární díla na nás působí tak hluboce, že se jimi řídíme i ve chvíli, kdy přemýšlíme o vlastních životech.

Podobné úvahy o různých kulturách, jejichž nedílnou součástí je písemnictví, vedou neodvratně ke „kritice kultury“,[16] po níž ve jménu ideálů humanismu a demokracie volal Theodor Adorno. Komparatistiku toto poslání provázelo odedávna. Uveďme jeden příklad: v roce 1919 redakce *La Nouvelle Revue française* jednomu kritikovi vytkla jeho názor, že dílo Paula Claudela nepřináleží francouzské tradici, a podivila se, že pracuje s pojmem „němectví“ Arthura Rimbauda. Těmito poznámkami měl dotyčný kritik způsobit, že „si profesoři srovnávací literatury na všech univerzitách, kam zasahuje německý vliv, Rimbauda a Claudela přisvojili a přiřadili je k německé tradici“, což mělo za důsledek, „že se obou těchto slovutných jmen a celé generace autorů, kteří již třicet let kráčí v jejich šlépějích, zmocnilo jako rukojmí poražené Německo“.[17]

Skutečnost, že srovnávací literatura mohla být považována za jednu ze zbraní intelektuálního zápasu, který obě země stavěl proti sobě, to, že mohla být odsouzena jako pokus zbavit nás národních kulturních statků, nebo že dokonce mohla být oso-

15 Srov. Marx, William. *Le Tombeau d'Œdipe: Pour une tragédie sans tragique*. Paris: Les Éditions de Minuit, 2012, s. 47–83.

16 Adorno, Theodor W. *Prismes: Critique de la culture et société*. Trad. Geneviève a Rainer Rochlitz. Paris: Payot, 2003.

17 Hoppenot, Henri. „*L'Ours et la Lune — La Messe là-bas*, de Paul Claudel“. *La Nouvelle Revue française*, listopad 1919, s. 974–975. Henri Hoppenot reagoval na článek Pierra Lasserra, „Les Chapelles littéraires: Paul Claudel et le claudélisme“. *La Minerve française*, 1. a 15. srpna 1919.

OPEN ACCESS

čena jako strůjkyně vlastizrady, to vše představuje výmluvné svědectví o oboru, jehož kořeny jsou sice výsostně liberální, ale jehož rozkvět doprovázel vzmach evropských nacionalismů a jehož pracovní postupy spočívaly dlouho v dělení jednotlivých literatur podle národního klíče, byť jej komparatisté zároveň zavrhovali poukazujíce na jeho omezení. Dnes jsme naštěstí o poznání dále. Subverzivní síla však ze srovnávacích studií dosud nevyprchala.

Osud Evropy spoluutváříme coby občané globalizovaného světa, kde mnohé technologické výdobytky přispívají k obrovskému nárůstu styků a pohybu osob, diskurzů, reprezentací a zboží, ale kde zároveň sílí riziko kulturních a náboženských nedorozumění. A právě v tomto světě musí veškerá výuka a veškeré bádání v oblasti srovnávacích literatur na Collège de France vycházet ze svého subverzivního, kritického a tvůrčího poslání a musí na něm lpět jako na souboru zásadních hodnot, které této práci vposled dávají smysl.

*

Dámy a pánové, nerad bych zastíral, jak náročný tento úkol je. Jistě se shodneme na tom, že se žádný kritický duch, žádné skutečné sebepoznání ani žádné uchopení univerzálních fenoménů neobejde bez četby cizích a nám vzdálených textů. Platí-li také, že není nic nezbytnějšího než číst literatury odjinud a z dávných epoch, není naopak nic obtížnějšího než je číst nikoliv jako literaturu, ale jako autentické fragmenty světa, které nám přistály na stole, na naší Zemi.

Naše znalost světa se opírá především o řeč. Nezprostředkovaných znalostí, k nimž dospíváme sami díky vlastnímu zakoušení, je jako šafránu: tato posluchárna, tato katedra, prostor, v němž se právě nacházíme, naši sousedé, naši kolegové, naši nejbližší. Prostředí, jež nás bezprostředně obklopuje. Zbytek (že se Země točí kolem Slunce, že nezaměstnanost roste či klesá, že funkci prezidenta republiky zastává Emmanuel Macron) víme převážně jen díky textům a někdy k tomu přispěje i obrazové médium. V životě jsme převážně obklopeni reprezentacemi světa, jež Wittgenstein vymezil jako soubor propozic.[18]

Před čtyřmi nebo pěti tisíci let, než se ve velkém rozšířilo písmo, tomu bylo jistě trochu jinak, ale čím větší roli psané texty hrály a čím více se dorozumívací prostředky zdokonalovaly, tím více jsme v životě pozbývali přímé zkušenosti se světem kolem nás. Stačí jen málo: každý z nás, kdo se věnuje duševní práci, se zaobírá převážně realitou diskurzivního řádu; neskonale mnoho našich emocí, radostí, zármutků a osudových dilemat, jež vytvářejí naše bytí, je určeno řečí. Jazyk se stal naším šestým smyslem a zároveň specifickým orgánem a obě tyto jeho funkce nám umožňují, abychom poznali svět, který je nám vzdálený, a působili na něj.

Literární díla jsou však rovněž uhnětena z jazyka, tedy z téže látky, z níž je utkána převážná část našeho vztahování ke světu. Avšak jejich jazyk či jeho užití za specifických podmínek jsou tak jedinečné, že některá díla díky nim přežijí původní kontext svého vzniku a přetrvají až do současnosti jako bubliny zkušeností,

18 Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Trad. Gilles Gaston Granger. Paris: Gallimard, 1993. Česky jako *Tractatus logico-philosophicus*. Přel. Petr Glombíček. Praha: OIKOYMENH, 2017.

OPEN ACCESS

jež se vznášejí na okrajích logosféry, ano, bubliny zkušeností nebo životní formy (*Lebensformen*),[19] jak je pojmenoval Auerbach, které k nám dolétly z dávných časů a odlehlých končin, ale k nimž se můžeme dodnes vztahovat, a jež mají dokonce moc nás proměnit.

Stejně silná byla moc zjevení, které zasáhlo básníka Rainera Mariu Rilkeho, když jednoho dne v roce 1908 navštívil Louvre. Před „archaickým torzem Apollóna" se ho zmocnil úžas. O tom kusu kamene napsal:

> und [sonst] bräche nicht [dieser Stein] aus allen seinen Rändern
> aus wie ein Stern: denn da ist keine Stelle,
> die dich nicht sieht. Du mußt dein Leben ändern.[20]

> z okrajů svých by netryskal jak čistá
> hvězda: neb není zde žádného místa,
> jež nezří tě. Musíš se proměnit.[21]

Musíš se proměnit. *Du mußt dein Leben ändern*. Tento svrchovaně naléhavý příkaz, jímž se k básníkovi obrací Apollónovo torzo, platí i pro ty z nás, kdo se potýkáme se starým či kulturně odlehlým textem, samozřejmě za podmínky, že se naučíme svůj pohled přizpůsobit. Domníváme se, že pozorujeme sochu, zatímco se ukazuje, že ona pozoruje nás. Myslíme si, že čteme texty, avšak stejně tak platí, že texty čtou nás, že nás posuzují, zkoušejí a šokují, až se vzpouzíme, neboť si nás podmaňují svým hvězdným třpytem. Tak jako v Herediově sonetu, i zde pouhá evokace hvězdy, tj. smyslově názorný poukaz k existenci jiného světa, postačuje, abychom přijali výzvu ke konverzi, ne toliko estetické, ale doslova existenční a morální.

Musíš se proměnit, musíš také pozměnit své způsoby myšlení, alespoň na čas. Musíš se nechat prodchnout jinými mravy, jinými zvyklostmi, jinými způsoby vyjadřování a nenechat se svést zdánlivými, ale klamnými podobnostmi. Každý text zahrnuje nějakou zkušenost a každý text nás vystavuje jinakosti. Ale tato jinakost se ti nedává jen tak: chceš-li jí porozumět, musíš ji dobýt, a proto bojuj ze všech sil. Na čtenáře tu číhá dvojí nebezpečí: buď zůstane slepý k rozdílům, vše převede na týž vzorec a jednotlivá díla mu splynou do jednotvárné řady; druhé, souměrné riziko způsobuje, že si čtenář neuvědomí, kolika apriorním předpokladům a stereotypům podléhá. V obou případech hrozí, že se s podstatou literatury mine a že se mu četba brzy zprotiví.

Vraťme se na chvíli k „novým hvězdám", které stoupají nad hlavu Herediovým dobyvatelům. V roce 1905 jeden námořní důstojník upozornil, že ve skutečnosti nestoupají z horizontu, ale že se snášejí ze zenitu, a v novinách *Le Temps* se pak vedl

19 Auerbach, Erich. *Mimésis: La représentation de la réalité dans la littérature occidentale*. Trad. Cornélius Heim. Paris: Gallimard, 1968, s. 548. Česky jako *Mimesis: Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*. Přel. Miloslav Žilina, Rio Preisner a Vladimír Kafka. Praha: Argo, 2024, s. 570.

20 Rilke, Rainer Maria. „Archaïscher Torso Apollos". In týž. *Neue Gedichte*, II, 1908.

21 Týž. „Archaické torzo Apollóna". In Holan, Vladimír. *Překlady I (Rainer Maria Rilke)*. Ed. Vladimír Justl. Litomyšl: Paseka, 2007, s. 76.

OPEN ACCESS

sáhodlouhý spor, který rozetnul až jistý čtenář, který podotkl, že mořeplavci mohli stejně dobře pozorovat hvězdy *dole*, v odrazu na mořské hladině.[22]

Tyto „nové hvězdy" ve skutečnosti odrážely ani ne tak astronomickou skutečnost, jako dlouhé, předlouhé dějiny literatury. Rok před vydáním „Dobyvatelů" se s nimi setkáváme v jedné básni Jeana-Jacquese Ampèra, kde autor líčí svou cestu do Egypta a Núbie,[23] tři století předtím se o nich v latinské básni o kolonizaci Ameriky zmiňuje La Boétie,[24] ale prastarý původ „nových hvězd" sahá ve skutečnosti mnohem dál než k objevu Nového světa.

U Lucana ve *Farsalském poli* se objevují ve spojení „aliena sidera" („hvězdy nám cizí"), tedy coby cizinecká nebe, kam chce uprchnout Pompeius, a tyto „hvězdy druhého" jsou zase ozvěnou „nových hvězd" a „nových sluncí", o nichž píší Horatius, Vergilius a Manilius.[25] Motiv „cizích hvězd" existoval tedy mnohem dříve, než došlo k události, již toto slovní spojení nakonec označuje, tj. k evropskému objevu jižního nebe. Dá se říci, že arzenál básnických obrazů přichystal místo pro zjevení Nového světa.

Kolik obrazů takto dřímá v literární paměti, než je oživí nějaká pozdější událost? Setkáváme se zde s reaktivací označujícího, ale též, skrze epochy a kultury, s natolik zásadní proměnou označovaného, že jsou v ní všechny stereotypy jen šálivé. Literatura funguje jako obrovské naleziště obrazů a forem, jež se neustále rozrůstají, ale jejichž význam může být podle okolností aktualizován. Kontinuum mezi jazykem a naším zakoušením světa, naše potřeba či touha vztahovat se k něčemu konkrétnímu, obdařují každou literární výpověď schopností zachytit se o kus skutečnosti. Žádná literární forma nenese smysl *ne varietur*, který by byl nezávislý na kontextu: a tady by také každá přemrštěně formalistní interpretace literatury narazila na svou mez.

Lucanovy „cizí hvězdy", ty, pod nimiž žijí jinozemci, se o patnáct set let později v Americe staly pouhými „novými hvězdami", aniž padla sebemenší zmínka o člověku. Takový byl čistě subjektivní pohled Herediových dobyvatelů: jednali, jako by objevili dosud liduprázdnou zemi. Víme, jak obludné historické drama povstalo z tohoto popření. Ať už je svět, z něhož vzešel motiv nových hvězd, jakkoli starý, Herediovi se navzdory tomu daří dát jim jiný význam, neboť zobrazuje nebývalou a nově prožitou skutečnost, ba co více, básnicky zhmotňuje cynismus koloniálních ideálů.

I když je pravda, že se v nových územích zabydlujeme skrze řeč a že se nevyhnutelně opíráme o zaběhlé vzorce, a platí také, že si stereotypem leckdy vypomůžeme,

22 Deschamps, Gaston. „La Vie littéraire". *Le Temps*, 15., 22., 29. září; 5., 19., 26. listopadu 1905. Srov. Ibrovac, Miodrag. *José-Maria de Heredia, sa vie, son œuvre*. Paris: Les Presses françaises, 1923, s. 336. Týž. *José-Maria de Heredia: les sources des* Trophées. Paris: Les Presses françaises, 1923, s. 118–119.

23 Ampère, Jean-Jacques. *Voyage en Égypte et en Nubie*. Paris: Michel Lévy, 1868, s. 353 („Le Nil") a s. 478.

24 La Boétie, Étienne de. „Poésies latines". In týž. *Poésies complètes*. Ed. Christophe Bardyn a Marilise Six. Paris: Classiques Garnier, 2018, s. 68 (I, v. 23).

25 Lucanus. *Farsalské pole*, VIII, v. 337; „hvězdy nám cizí", Lucanus. *Farsalské pole*. Přel. Jana Nechutová. Praha: Svoboda, s. 235. Horatius. *Ódy*, II, XVI, v. 18; „v slunci cizích zemí", Horatius Flaccus, Quintus. *Vavřín a réva*. Přel. Eva Kuťáková. Praha: Odeon, 1972, s. 66. Vergilius. *Zpěvy rolnické*, II, v. 512; „pod jiným sluncem", Vergilius Maro, Publius. *Zpěvy rolnické (Georgica)*. Přel. Helena Kurzová. Praha: Academia, 2016, s. 55. Manilius. *Astronomica*, II, v. 776.

OPEN ACCESS

abychom do něj bez námahy a hladce vtěsnali jinakost, ta i tak proniká hluboko do textů a dává jim daleko větší punc novosti a otevřenosti, než jsou ochotny jí přiznat některé odnože postkoloniální kritiky. Významná studie Edwarda Saida o orientalismu zde bezpochyby naráží na své meze.[26]

Žádný svobodný postoj se nevymaní ze struktury: je tomu jako ve známém příběhu o Kantově holubici, která doufala, že by ve vzduchoprázdnu mohla létat lépe, výše a rychleji. Bez vzduchu je však po letu, a rovněž tak se tomu má s literaturou: bez jazyka, kultury, mýtů a *loci communes* by jí prostě nebylo. Jazyk je „fašistický", jak přímo v této budově prohlásil Roland Barthes, vymiňuje si, jak máme mluvit, ale právě schopnost jej přelstít nazval Barthes *literaturou*.[27] Ano, jazyk je fašistický, ale deset jazyků je méně fašistických než jazyk jediný a deset literatur vytváří týž počet nových svobodných prostorů.

Číst jen jedinou literaturu znamená odsoudit se k tomu, že z ní uděláme slepou skvrnu. Chcete rozumět tomu, co text říká? Myslete také na to, co neříká. Chcete lépe rozumět řeckým tragédiím, jež se nám dochovaly? Myslete na všechny ty, které zmizely v propadlišti dějin. Chcete vědět, co je literatura? Zeptejte se jejích odpůrců. Chcete vědět, co je Francie? Odjeďte do ciziny. Celkem vzato, je namístě vyzdvihnout sílu záporu jako nástroje poznání.

Místo abychom řekli, co je literatura nebo *naše* literatura, stanovme nejdříve, co není, vymezme její okraje, obhlédněme, co ji obklopuje, a pozorujme ji ze zorného úhlu jiných literatur. Při práci na diferenčních dějinách a geografii konceptu literatura chceme u dnešního čtenáře vyvolat pocit sebeodcizení, chceme nabourat jeho hodnotový systém a jeho světonázor: nejde však o samoúčelné vykořenění jen tak pro radost (byť nelze popřít, že vstoupit na nová území je vzrušující), ale o vykořenění směřující k nesamozřejmosti.

Meze, které je nutno překročit, se netýkají jen struktury literárního díla, jež je záhodno pozorovat z dostatečné vzdálenosti, ale rovněž subjektu, jenž si neuvědomuje, že mu vlastní kultura nasadila klapky na oči. První překážka, kterou musíme překonat, hlavní problém literatury, je literatura sama, přesněji řečeno pojem *literatury* se vším, co tento koncept a jednotlivá jeho užití místně i časově implikují a předpokládají: jde, zhruba řečeno, o evropskou tradici posledních dvou staletí. Naše časově ukotvená láska k literatuře nám paradoxně klade za prvořadý úkol, abychom se z historičnosti téže literatury vymanili. Musíme se od ní odpoutat, a činíme tak v jejím jménu.

A právě proto je třeba, abychom naráz vybudovali a prozkoumali světovou či všeobsáhlou knihovnu, přičemž zde kladu důraz na slovo *knihovna*, nikoliv na *literaturu*. Čteme světovou literaturu, ale čteme *ve* světové knihovně a *žijeme* v knihovně, jež znamená svět: a to jsou dva diametrálně odlišné postoje.

Etymologicky odkazuje francouzské sloveso *lire* k latinskému *legere*: *sebrat*, *vybrat*, *ukořistit*. *Legere* tedy znamená, že si vybíráme uvnitř jedné knihovny. Všichni v sobě máme nevědomé knihovny, mentální knihovny, neviditelné knihovny, které dávají

26 Said, Edward. *L'Orientalisme*. Trad. Catherine Malamoud. Paris: Seuil, 2013. Česky jako *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. Přel. Petra Nagyová. Praha: Paseka, 2008.

27 Barthes, Roland. *Leçon* (1977). In týž. *Œuvres complètes*. Ed. Éric Marty. Paris: Seuil, 2002, sv. V, s. 432–433.

OPEN ACCESS

každému přečtenému dílu význam a také ohraničují jeho smysl. Je tak bláhové myslet si, že kánonu nebo knihovně unikneme. Pouze jiná knihovna nás může zachránit od té, jíž jsme uvykli, ale i té nové budeme muset odrůst, abychom neustrnuli v pohodlí zvyku, a tak pořád dál. Odtud pramení pošetilost *canon wars*, válek o kánon, které zuří na druhém břehu Atlantiku: kánony jsou prostě nevyhnutelné a je jasné, že žádný z nich není dokonalý. Neměli bychom nahrazovat jeden kánon jiným, ale nabídnout jich víc, vrstvit je na sebe, užívat je souběžně, a hlavně je uchovat v paměti.

Stavět na výsluní myšlenku světové knihovny je tak v přímém protikladu k *world literature*, chápané jako soupis nejdrahocennějších pokladů, jako svrchovaný kánon, jako soubor textů, které se skví na výšinách coby vrcholy světového dědictví. Pokud světová literatura, přejmenovaná dnes na *global literature*, není myšlena jako zcela legitimní a zároveň nestranné studium mechanismů kulturního transferu a globalizace literatury, implikuje tento koncept ve skutečnosti všudypřítomné soupeření mezi texty, které je jen jinou podobou konkurenčního boje, v němž se střetávají dosud vládnoucí a nové mocnosti. Vítaná valorizace doposud opomíjených literatur často de facto vytlačuje na okraj literatury evropské, avšak hájí přitom privilegia anglofonního světa, zejména oné země, která si o sobě myslí, že ztělesňuje zářný příklad vší diverzity. Snaha oprostit se o dílčí úhel pohledu je pomýlená a může vést až k tomu, že bude vydávat většinový postoj za objektivní nestrannost, a to jen ku prospěchu kulturního a jazykového imperialismu. Ve skutečnosti jde o krajní mocenskou lest, jež pod záminkou pomáhat a chránit diverzitu pošlapává.

Světová knihovna naopak sdružuje bezpočet různorodých knihoven a na každou z nich se tu nahlíží podle jejích vlastních kritérií, hierarchií a klasifikací. Podobně jako byly starověké knihovny uspořádány na dvě části, řeckou a latinskou, naše univerzální knihovna virtuálně sdružuje knihovny z celého světa: ze všech kultur, zemí, jazyků a epoch. Najdeme tam i nemálo „objektů-ne-knih" a řadu dalších věcí, které bychom jen stěží měli za text, poněvadž s tím, co dnes označujeme slovem *literatura*, souvisejí jen vzdáleně. Na tom, že z nepřeberného množství fakticky poznáme jen nepatrnou část, nesejde: světová knihovna není skutečná instituce,[28] nýbrž pracovní koncept, vědecký nástroj, návod ke čtení, specifický způsob, jak literaturu uchopit, a také etika poznání. A představuje navíc životní zkušenost: život jednoho vzdělance.[29]

Světová literatura oslavuje mistrovská díla a modelové texty; světová knihovna nezanedbává menší autory (*minores*) a díla upadlá v zapomnění. Světová literatura stojí na textech, které zůstávají samy sebou i v překladu; světovou knihovnu zajímají více texty, jež se překladu vzpírají právě proto, že do sebe pojaly větší díl jinakosti. Světová literatura, která si často vystačuje jen s modlami přelétavého většinového vkusu, pokládá texty na Prokrustovo lože, kde je vtěsnává do stejné formy a hledí na ně spatra a nerozlišeně, podrobujíc je ideologickým a morálním požadavkům aktuálně platného tady a teď, a toto kritérium navíc nafukuje pocitem své oprávněné či domnělé nadřazenosti; světová knihovna, s oporou ve filologii, nahlíží na každý text v jeho jedinečnosti a také se zřetelem k jedinečnosti kultury a epochy, v nichž vznikl.

28 Belgický bibliograf Paul Otlet (1868–1944) ve dvacátých letech 20. století podobný záměr zvažoval. Srov. Otlet, Paul. *Sur la bibliothèque mondiale*. Bruxelles: Institut international de bibliographie, publikace č. 154, červenec 1923.

29 Marx, William. *Vie du lettré*. Paris: Les Éditions de Minuit, 2009.

OPEN ACCESS

Ve světové literatuře vítězí člověk, který úzkostlivě dbá na to, aby vše uzpůsobil svým tužbám a myšlenkovým rámcům; světová knihovna čtenáře přetváří, decentruje a vlévá mu do žil čerstvou mízu.

Má-li tato katedra nějaký smysl, spočívá v tom, že tuto knihovnu, jež znamená svět, zviditelní, neboť v ní, aniž o tom máme potuchy, už žijeme, a že z nás vytvoří čtenáře bez hranic, vzdělance, kteří budou s to přesáhnout problém literatury, čtenáře, kteří budou s to číst *za literatur(o)u*.

Není náhoda, že se idea světové literatury (*Weltliteratur*) v goethovské éře objevila hned poté, co vykrystalizoval sám koncept literatury.[30] Coby autonomní slovesné umění univerzálního dosahu a vyšších intelektuálních sfér a v maximálním odtržení od svého původního kontextu se literatura stala mocnou strůjkyní dekontextualizace, knihožroutkou, která pozře kdejaký text a přepodstatní jej ve vlastní tkáň. Literárně pojaté čtení dává smysl úplně všemu, dekontextualizuje, jak jen může, v každém textu vidí autonomní objekt a čtenáři propůjčuje absolutní interpretační moc. Vše je možno číst jako literaturu: mwett kmene Fangů stejně jako řeckou tragédii, *Tibetskou knihu mrtvých* o nic hůře než islandské ságy. Oč více se však dílo vzdaluje svému původu, o to snadněji se nechává ochudit o své prvotní zacílení a sílu a o to lehčeji vklouzne do širokého korpusu literárních textů.

Takový pohyb se neobejde bez napětí. Skvěle to ilustruje „Óda na řeckou vázu" Johna Keatse. Romantický básník se po jitřivé chvíli hermeneutické bezradnosti tváří v tvář hádance, kterou mu klade starodávný předmět vytržený ze svého původního kontextu, nakonec rozhodne přisvojit si dílo v řádu čistě estetickém a formálnímu ocenění přisuzuje váhu poznání:

> Beauty is truth, truth beauty, — that is all
> Ye know on earth, and all ye need to know.[31]

> Krása je pravda, pravda krása je!
> Toť vše, co víš, a co je vědět třeba.[32]

Zdá se tedy, že se světová literatura překrývá s posledním stadiem literarizace, tj. dekontextualizace a následné akulturace děl, pokud nejsou brána přímo jako zboží a pak zpeněžena, jak velmi pohotově ukázali už Marx s Engelsem;[33] vědecký postup

30 Srov. Strich, Fritz. *Goethe und die Weltliteratur*. Bern: Francke, 1957, s. 369–372. První výskyty kompozita *Weltliteratur* se objevují v lednu roku 1827, konkrétně v pojednání *Über Kunst und Altertum*. Stuttgart, sv. 6, sešit 1, 1827, s. 131. Srov. také Eckermann, Johann Peter. *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*. Eds. Regine Otto a Peter Wersig. München: C. H. Beck, 1988, s. 196–198 (31. ledna 1827) a s. 227–228 (15. července 1827). Česky jako *Rozhovory s Goethem*. Přel. Kamila Jiroudková. Praha: Československý spisovatel, 1960, s. 186–190 a s. 213–215.

31 Keats, John. „Ode on a Grecian Urn" (1819).

32 Týž. „Óda na řeckou vázu". In týž. *Déšť z plané růže*. Přel. Hana Žantovská. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 121.

33 Marx, Karl — Engels, Friedrich. *Manifeste du parti communiste* (1848). In Marx, Karl. *Œuvres, Économie*, sv. I. Ed. Maximilien Rubel. Paris: Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 1965,

OPEN ACCESS

by však měl směřovat úplně opačným směrem: texty bychom měli očistit od nánosu škodlivých filtrů, či bychom si jejich vliv alespoň měli uvědomovat. A obecně platí, že bychom se měli, v nejvyšší možné míře, vracet k prvotní mohutnosti děl a nazírat je ve chvíli jejich zrození, když před námi vyvstávají v jiskření svého zjevení a záměru.

Ne že bychom měli rovnou zakázat aktualizující a literárně založený výklad textů: kromě toho, že to není možné, by to nebylo ani žádoucí. Ale když interpretujeme, musíme prostě vědět, co děláme. Někdy se zajímáme o původ díla, jindy se zas hroužíme do interpretace, ale stává se, že se oba tyto momenty plodně protínají, pakliže interpret původní síle díla, jíž se dopátral, přizná schopnost otevřít stavidla obrazotvornosti a nasměrovat vnímavost k dosud ladem ležícímu území.

Duchovní vědy (*Geisteswissenschaften*)[34] se nedají pěstovat, aniž vezmeme v potaz kulturní rozdíly, a stejně tak je nezbytně nutné soustavně zachycovat rozmanité projevy ducha v čase a v prostoru. Ale vystačíme si při tomto úkolu s digitálními nástroji?[35] Počítačově sestavená abstraktní a univerzálně pojatá kartografie literatur nám jistě v mnohém poslouží, ale má tu nevýhodu, že vytlačuje bezprostřední styk s dílem, bez něhož jsou smysluplná literatura i literární věda prostě nemožné. Je-li totiž literatura vskutku něčím, co má pro nás historický význam, přináší-li nám také prvotní impulz pro literární vědu i navzdory riziku, že se vydáme za její meze, a platí-li rovněž, jak na tomto místě zdůraznil Paul Valéry, že „duchovní výtvor existuje pouze jako čin",[36] tj. pomocí mentální aktualizace, kterou zprostředkovává četba, a způsobem, jímž dílo proniká do vědomí dávajíc mu určitý tvar, pak se zdá, že je pro naše předsevzetí mnohem zásadnější a zároveň náležitější, abychom s literaturou zachovávali živý styk, abychom četbu nepřenechávali strojům či alespoň abychom se se strojovou četbou nespokojili.

Zapojení světového archivu jako prubířského kamene či kontrolního korpusu pro naši vlastní literaturu může osvětlit její dnešní mechanismy a fungování.[37] Můžeme-li totiž dnes postulovat coby předběžnou epistemologickou podmínku, že si odmyslíme literární systém, není to bez důsledků a tato okolnost zároveň podtrhuje současný vývoj našeho vztahu k textům. „Sbohem literatuře", jak jsem sám napsal?[38] Možná, ale

s. 165. Tíž. *Komunistický manifest*. Přel. Ivan Olbracht. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970, např. s. 33 (ale i jiná místa).

34 Dilthey, Wilhelm. *Critique de la raison historique: Introduction aux sciences de l'esprit*. Trad. Sylvie Mesure. Paris: Éditions du Cerf, 1992. Česky jako *Uvedení ve vědy duchové*. Přel. Emil Hoffer. Praha: Rozhledy — Spolek českých právníků Všehrd, 1901.

35 Srov. např. Moretti, Franco (ed.). *La Littérature au laboratoire*. Trad. Valentine Leÿs. Paris: Ithaque, 2016.

36 Valéry, Paul. „Première Leçon du cours de Poétique" (1937). In týž. *Œuvres*, sv. I. Ed. Jean Hytier. Paris: Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 1957, s. 1349. Česky jako „Zahajovací lekce přednášek o poetice na Collège de France". In týž. *Literární rozmanitosti*. Přel. Jaroslav Fryčer. Praha: Odeon, 1990, s. 38.

37 Pojmu *archiv* zde užíváme v podobném smyslu jako Algee-Hewitt, Mark — Allison, Sarah — Gemma, Marissa et al. „Canon / Archive: Large-scale Dynamics in the Literary Field". *Pamphlets of the Stanford Literary Lab*, č. 11, leden 2016, s. 2; dostupné z https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet11.pdf.

38 Marx, William. *L'Adieu à la littérature: Histoire d'une dévalorisation (XVIIIe-XXe siècle)*. Paris: Les Éditions de Minuit, 2005.

OPEN ACCESS

jen za podmínky, že se s ní nerozloučíme zbrkle, dramaticky a unáhleně, ale naopak pozvolna, vyrovnaně a s vědomím, že žádné kulturní paradigma netrvá věčně.

Chtít po francouzském čtenáři 21. století, aby se úplně vzdal svého specifického pohledu a nadobro se vysvlékl ze svého já, by ovšem nebylo k ničemu: cesta do pekel je dlážděna dobrými úmysly. Tato snaha by nevyhnutelně vedla k tomu, že by nám předmět našeho zkoumání unikl právě ve chvíli, kdy bychom si mysleli, že ho získáváme, jako se to stalo Orfeovi s Eurydikou. Přínosnější bude, když se dočasně zdržíme soudu, když se od něj oprostíme, když si jej uvědomíme, nebo když se nám dokonce podaří jej vychýlit a pozměnit tím, že tváří v tvář babylónské změti děl v naší knihovně budeme poctivěji promýšlet, kde je naše skutečné místo ve vesmíru, s vědomím, že jsme jen křehká pěna dní na vlnách velkých dějin. Důsažnější poslání, jímž můžeme srovnávací literatury pověřit, si nejsem s to představit.

*

Dámy a pánové, než úplně skončím, rád bych se vám ještě s něčím svěřil: Nedostatečnost je nevyhnutelný úděl komparatismu. Když jsem dělal doktorát ze srovnávací literatury v Japonsku, jeden blízký kolega se mě coby komparatisty zeptal, čím konkrétně se románské literatury odlišují od ostatních evropských literatur. Ta otázka mu přišla zcela elementární, něco, s čím lze počítat v každém triviálním vádeméku oboru, jejž jsem v jeho očích ztělesňoval. A neptala se obdobně před dvěma sty let už Madame de Staël? Ve skutečnosti jsem však netušil, jak mu odpovědět, a dodnes mi to není zcela jasné. Ona otázka po případných odlišnostech románských literatur mi ale často vytanula v mysli jako typický příklad problému, který možná nelze vyřešit, ačkoliv jeho formulace zní velmi prostě: V případě srovnávací literatury nejde ani tak o to, formulovat Pythagorovu větu, jako rozlousknout kvadraturu kruhu.

Obtížnost otázky, kterou mi můj přítel položil a v níž tato specifická kvadratura kruhu koření, se zakládá na pozoruhodném přesvědčení, jehož zárodky nalezneme už na začátku 19. století u Wilhelma von Humboldta.[39] Podle jeho učení je myšlení spjato s jazykem, v němž probíhá, tak neoddělitelně, že změna jazyka způsobuje zároveň změnu myšlení. Toto pojetí je živnou půdou lingvistického nacionalismu, poněvadž jazykové společenství zde implikuje pospolitost v myšlení a sdílení týchž hodnot. Když jde o příbuzné, tedy v našem případě románské jazyky, museli bychom v souladu s tímto stanoviskem předpokládat, že jazyková příbuznost jde ruku v ruce s příbuzností literatur, kterou stačí odhalit a díky níž lze zároveň stanovit, v čem se například románské a germánské literatury rozcházejí. Obor srovnávací literatury vzešel částečně z tohoto paradigmatu.

Ačkoliv je pravda, že se myšlení vpisuje do jazyka, a je-li žádoucí, abychom pro správné pochopení všemožných nuancí jazyk dobře ovládali, poněvadž se jím toto myšlení zprvu vyjádřilo, praxe dokazuje, že myšlenky lze převést do jiného jazyka a že překlady můžeme neustále zdokonalovat, případně je opatřit vysvětlivkami a komentáři, v nichž objasníme, co nešlo přeložit. Neexistuje žádná přirozená vlastnost textů, která by je předurčovala k tomu, že je pochopí jen ta společenství, kde původně vznikly.

39 Humboldt, Wilhelm von. *Introduction à l'œuvre sur le kavi*. Trad. Pierre Caussat. Paris: Seuil, 1974, s. 198–199 (kap. 14) a s. 339–345 (kap. 32).

OPEN ACCESS

V rámci jednoho kulturního prostoru tak nacházíme nekonečně víc společného mezi dvěma současníky píšícími různými jazyky, například Paulem Celanem a Samuelem Beckettem, než mezi Celanem a Klopstockem, tedy autory, kteří se vyjadřovali týmž jazykem, ale v jiných dobách. A když se na to podíváme z druhé strany, tj. prizmatem chvíle, kdy se dílo přetavuje v obrazy ve čtenářově mysli, není pochyb o tom, že v představách, jež vyvolá četba *Bratrů Karamazových* u dvou náhodně zvolených ruských čtenářů, zaznamenáme větší rozdíly než u dvou různojazyčných mluvčích, kteří mají obdobné společenské a kulturní zázemí. Jak však připomíná Milan Kundera, André Gide nepotřeboval umět rusky, a přesto osobitosti Dostojevského porozuměl lépe než všichni ostatní.[40]

Když se chceme pustit do opravdového průzkumu bytostně nehmotných, nekonečně reprodukovatelných a interpretovatelných statků, jako je literatura, jeví se postoj dobyvatele vlastně dost nepřípadně. Jistě, vlysům na Parthenonu se nemůžeme obdivovat zároveň v Londýně a v Athénách, ale na druhé straně platí, že neurazíme žádného bráhmana, když se rozhodneme studovat *Bhagavadgítu* v Paříži nebo když z ní budeme jen veřejně předčítat. Domnělý zločin kulturního přivlastnění je zneužíván jako manipulační nástroj, jímž se potlačuje svoboda myšlení a s jehož pomocí se stavějí přehrady mezi národy a kultury. Vzájemná prostupnost kultur, jakož i skutečnost, že díla jsou neustále v oběhu, patří přece mezi základní danost jejich historie, ačkoliv víme, že se tomu dělo nezřídka za cenu neúnosných posunů, ba dokonce zásadního neporozumění.

Komparatistický přístup ve skutečnosti osciluje mezi dvěma protikladnými póly: na jedné straně ho vábí podobnost, či dokonce identita, na druhé straně chce prosazovat odlišnost. Srovnávání nás osvobozuje od díla v jeho jedinečnosti a umožňuje také, abychom se odpoutali od autora. V tom případě na nás ovšem číhá neodbytné pokušení nahlížet na dílo vyňaté z jeho souřadnic jako na pouhou část velkého celku, a hrozí nám tak nebezpečí, že budeme mnohost literatur posuzovat po vzoru Emersona nebo Borgese, když už ne Averroa, jako výtvor jediného lidského ducha, který se všude a vždy podobá sám sobě, nebo jako jediný a týž text, jehož svitek se odvíjí nepřetržitě od počátku věků. Komparatistovo vědomí a svědomí musí zůstat v bdělém stavu a upomínat ho na neredukovatelnost různých jednotlivostí a kontextů, a toliko za cenu tohoto neustálého pnutí mezi Duchem a jednotlivcem, mezi univerzálním a jedinečným, se může rozvinout skutečně upřímný a ohleduplný dialog mezi díly a kulturami.

V Evropě, jejíž hranice jsou dnes prostupné, a v současném globalizovaném světě je nakonec přece jen na čtenáři, jenž se nechce nijak omezovat, aby se vypořádal s úzkostí, že ho obklopuje nepřeberné množství textů. Jak nikoho neopomenout? Jak nikoho neurazit? Kam až jít? Vždy se nás zmocňuje pocit, že korpus není uzavřen, že není úplný, že by se mohl a měl nadále rozrůstat. Touha po něčem nepřítomném, po něčem, co by mohlo odůvodnit výběr, který se vždy zdá libovolný, touha po úplnosti, jíž není možno dosáhnout, vědomí, že zákonitě vždy něco chybí, právě to vše dává srovnávací literatuře punc skutečné disciplíny ve smyslu disciplinovaného myšlení, v němž se snoubí rozkoš i odříkání.

40 Kundera, Milan. „Le Rideau“ (2005). In týž. *Œuvre*, sv. II. Paris: Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 2011, s. 967–968.

OPEN ACCESS

S pocitem, že neobsáhneme vše, se budeme muset smířit a totéž platí koneckonců i o našich vlastních neznalostech a mezích, které navzdory vší snaze nadále přetrvávají. Jinak řečeno, je třeba vyhradit si právo na to, že si na některá zjištění ještě počkáme. Budeme se muset odhodlat pěstovat vědění nikoli černobílé, ale v odstínech šedi. Etika a epistemologie skromnosti nám velí, abychom platnost každého výroku omezili nějakým alespoň v duchu proneseným povzdechem: *za podmínky, že…, prokáže-li se, že…*. Jistě někoho může zarazit, že se v tomto chrámu vědění dovolávám nevědomosti. Nejde však o nevědomost ledasjakou, ale o sokratovskou nevědomost uvědomovanou. Ne *docet omnia* (učí všechno), ale *docet quasi omnia* (učí skoro všechno). Nebo ještě lépe podle výroku, který byl žertem připsán Pikovi della Mirandola: *docet omnia et quædam alia* (učí vše, a ještě něco navíc). Nechme si vždy otevřená alespoň jedna vrátka a připusťme, že vyčerpávající vědění nám donekonečna uniká a že o něm můžeme jen snít, tak jako o neznámých hvězdách na neznámém nebi, nad nimiž strneme úžasem, sotva je spatříme.

Paul Valéry zde kdysi poznamenal: „Připomínám, že vás v těchto přednáškách nehodlám poučovat, ale probouzet. Nebudu vám nic zjednodušovat, ale vynasnažím se o to, aby vám všechno nakonec přišlo složitější; nebudu zde předkládat řešení, ale naopak vám budu stavět překážky všude tam, kde dosud kráčíte po rovině.“[41]

Klást si otázku, v čem spočívá úskalí literatury jakožto literatury, není bez rizika, a předkládám-li zde víc otázek než odpovědí, není se co divit. Srovnávací literatura neboli čtení, jež nezná hranic a jde až za literaturu, je především tázání. Pokud napomůže tomu, aby zpochybnilo příliš zakořeněné jistoty nebo narušilo železné zvyky či rozhýbalo zkostnatělé pojmy, bude jeho přínos nesmírný a uspokojivý. A i kdyby tázavé ohledávání ve vší skromnosti a s rozmyslem nabídlo jen lekci pokory, jeho vklad nebude vzhledem k obrovskému množství vědění, které vstupuje do hry, navíc v natolik rozsáhlých a rozličných korpusech, zanedbatelný. Vážené dámy, vážení pánové, dovolte mi, abych svou přednášku uzavřel tvrzením, že komparatismus je neklid.

Se svolením autora přeložil Záviš Šuman.

41 Valéry, Paul. *Cours de Poïétique, 1939–1940*. Bibliothèque nationale de France, département des Manuscrits, NAF 19100, f. 53 verso.